रौप्य महोत्सवी
वर्ष २०१८

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

'विधी'-लिखित
कायदेविषयक जनजागृतीसाठी
महाराष्ट्र राज्य महिला
आयोगाची पुस्तकमालिका
२

महिला आणि फौजदारी कायदे

रौप्य महोत्सवी
वर्ष २०१८

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

अध्यक्षा

विजया रहाटकर

सदस्य

नीता राजेंद्र ठाकरे

सदस्य

गयाताई शिवाजीराव कराड

सदस्य

देवयानी ठाकरे

सदस्य

विंदा कीर्तीकर

सदस्य

ॲड. आशा लांडगे

पदसिद्ध सदस्य

सतीश माथूर
पोलीस महासंचालक

सदस्य सचिव

डॉ. मंजूषा सुभाष मोळवणे

रौप्य महोत्सवी
वर्ष २०१८

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाचे मुखपत्र

साद

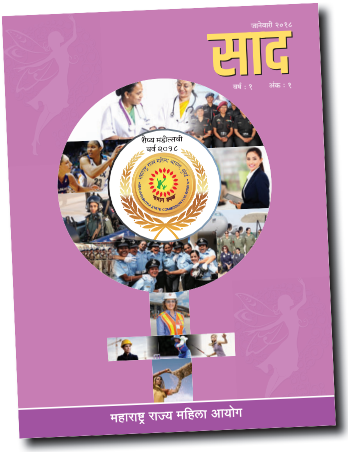

दरमहा प्रकाशित

‘विधी’-लिखित
कायदेविषयक जनजागृतीसाठी
महाराष्ट्र राज्य महिला
आयोगाची पुस्तकमालिका
२

प्रकाशक

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग
म्हाडा भवन, कलानगर,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई - ४०००५१
दूरध्वनी (०२२) - २६५९०७३९

मुखपृष्ठ, मांडणी

साहिल पब्लिकेशन
सुनील पाटील, वंदन पाटील
आनंदनगर, सिंहगड रोड.
९९२२९१३५८०, ९०११०८७४२९

मुद्रक

आशुतोष प्रेस, ए२/२६४,
शाह आणि नहार औद्योगिक वसाहत,
एस. जे. मार्ग, लोअर परेल, मुंबई–१३

प्रथम आवृत्ती

मे २०१८

किंमत

संपूर्ण पुस्तक संच : १०० रूपये
प्रति पुस्तक : १० रूपये

महत्वाची सूचना :

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या वतीने प्रकाशित करण्यात आलेल्या या पुस्तिकेत सर्वसामान्यांना, विशेषतः महिलांना कायद्याची माहिती सुलभ भाषेत व्हावी, यासाठी हा मजकूर प्रकाशित करण्यात आला आहे. हा मजकूर म्हणजे मूळ कायद्याचा शब्दशः तर्जुमा नव्हे. कुठल्याही कायद्याचा अर्थ, अन्वयार्थ यासाठी मूळ इंग्रजी मसुदा व त्याचा अर्थच ग्राह्य धरला जाईल, याची वाचकांनी व संबंधितांनी नोंद घ्यावी.

– प्रकाशक

भूमिका

प्रिय मैत्रिणींनो,
सस्नेह नमस्कार,

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या वतीने प्रकाशित **’विधी’लिखित** या मालिकेतील ही दुसरी पुस्तिका आपल्या हातात देताना मला मनःपूर्वक आनंद होत आहे. आपल्या देशात महिलांच्या हितासाठी अनेक कायदे केले गेले आहेत. अगदी स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून काही कायदे अस्तित्वात आहेत. काळानुरूप त्यात बदलही होत गेले आहेत. देश स्वतंत्र झाल्यानंतर आपल्याला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारख्या महामानवाने लिहिलेली आदर्श अशी राज्यघटना उपलब्ध झाली. आपल्या संसदेने या घटनेच्या मूळ तत्त्वांचा आधार घेत, महिलांच्या कल्याणासाठी अनेक नवे कायदेही केले. वेळोवेळी त्यात सुधारणा करण्यात आल्या. या सर्व कायद्यांची माहिती महिलांना असावी, यासाठीच सुलभ मराठीत त्या आणण्याचा हा आयोगाचा प्रयत्न आहे.

देश स्वतंत्र होऊन सत्तर वर्षे उलटून गेली असली आणि आपण आज एकविसाव्या शतकाच्या दुसऱ्या दशकात असलो, तरी महिलांवरील अत्याचारांमध्ये, अन्यायामध्ये वाढच होताना दिसते आहे. आईच्या गर्भातच स्त्रीचा भ्रूण खुडण्यापासून या अन्यायाला सुरुवात होते. जन्माला आल्यापासून ते मृत्यूपर्यंत स्त्री वेगवेगळ्या टप्प्यांवर अनेक अत्याचार सहन करीत असते. जवळच्या आप्तांकडून होणाऱ्या बलात्कारासारख्या घृणास्पद कृत्यापासून ते कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या लैंगिक छळापर्यंत तिला या अन्यायाला सतत तोंड द्यावे लागते. असमानतेची वागणूक, हुंड्यासाठी छळ, सासरी होणारी घुसमट, समाजात वावरताना स्त्री म्हणून सतत असुरक्षिततेची जाणीव, समाजाच्या योनीशुचितेच्या अवास्तव कल्पना आणि त्यातून उद्भवणारे वेगळेच अत्याचार अशा अनेक प्रकारांनी महिलांचा अनन्वित छळ होत असतो. काही ठिकाणी तर कल्पनेपलीकडे भयंकर अशा स्वरूपाचे हे अत्याचार होताना दिसतात.

एक जबाबदार लोकशाही देश म्हणून स्त्रीला समानतेची, आदराची, सन्मानाची वागणूक देणे हे आपले कर्तव्य आहे. या कर्तव्यात कुचराई होत असेल, तर आपल्या न्यायव्यवस्थेकडे दाद मागण्याची सोय आपल्याला उपलब्ध आहे. आपल्यासाठी कोणते कायदे आहेत आणि त्यांचा काय उपयोग आहे हे अनेकदा महिलांनाच माहिती नसते. या पुस्तिकांद्वारे किमान माहितीची ही उणीव दूर होईल, अशी आशा आहे. शक्यतो कायद्यांचा उपयोग करायची वेळ कुणावर येऊ नये, ही इच्छा आहे. मात्र, वेळ पडलीच तर महिलांनी याही आघाडीवर आपण सक्षम आणि निर्भय आहोत, हे दाखवून द्यावे, हाच या पुस्तिकांच्या प्रकाशनामागचा हेतू आहे. या दुसऱ्या पुस्तिकेत महिलांसाठी उपयुक्त असलेल्या काही फौजदारी कायद्यांचा सविस्तर परिचय करून देण्यात आला आहे. तो आपल्याला उपयुक्त वाटेल, अशी आशा करते.

विजया रहाटकर, अध्यक्षा, महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

ओळख फौजदारी कायद्यांची

बालविवाह प्रतिबंधक कायदा, २००६

एका आंतरराष्ट्रीय पाहणीनुसार, जगभरात तब्बल ४७ टक्के मुलींचे विवाह वयाच्या १८ वर्षांच्या आत होतात. भारतात मुलीच्या विवाहाचे वय १८ निश्चित करण्यात आले आहे, हे आपल्याला माहिती आहेच. मात्र, भारतात मोठ्या प्रमाणात बालविवाह केले जातात. याबाबत जगात भारताचा १३ वा क्रमांक लागतो. भारतीय पुरुषप्रधान संस्कृती आणि जुन्या रुढी–परंपरांचा पगडा यामुळे भारतात, विशेषतः ग्रामीण भागात आजही मुलगी वयात आली, की तिचे लग्न लावून दिले जाते. लहान वयात लग्न केल्यामुळे त्या मुलीच्या शारीरिक व मानसिक आरोग्यावर विपरीत परिणाम होतो. भारतात मोठ्या प्रमाणावर मुलींचे बालविवाह केले जात असल्यामुळे ते रोखणे अवघड आहे. त्यासाठी २००६ मध्ये बालविवाह प्रतिबंधक कायदा करण्यात आला. हा कायदा २००७ मध्ये अमलात आला. या कायद्यानुसार, मुलीचे वय १८ पूर्ण आणि मुलाचे वय

२१ पूर्ण नसेल, तर तो कायद्याने गुन्हा मानला गेला आहे. अशा विवाहास बालविवाह मानले जाते आणि तो बेकायदेशीर ठरतो. मुलीचे वय १८ पूर्ण आणि मुलाचे वय २१ पूर्ण नसताना त्यांचा विवाह केल्यास त्यांचे कायदेशीर पालक शिक्षेला पात्र ठरतात.

भारतात बालविवाह प्रतिबंधक कायदा एक नोव्हेंबर २००७ रोजी अस्तित्वात आला. भारतीय सर्वोच्च न्यायालयाने ऑक्टोबर २००७ मध्ये एक ऐतिहासिक निवाडा दिला. त्यानुसार अल्पवयीन पत्नीशी शरीरसंबंध हा गुन्हा ठरविण्यात आला. तोपर्यंत पुरुषांना लग्नबंधनामुळे अल्पवयीन वधूशीही शरीरसंबंध ठेवता येणे हा गुन्हा नव्हता.

कायद्याचे स्वरूप

या कायद्याचे २१ विभाग आहेत. जम्मू–काश्मीर वगळता आणि केंद्रशासित प्रदेश पाँडिचेरीतील फ्रेंच नागरिकत्व असलेले लोक वगळता तो सर्वत्र लागू आहे.

दुसऱ्या विभागात काही व्याख्या दिल्या आहेत. त्या अशा :

बाल : २१ वर्षे पूर्ण न केलेला पुरुष व १८ वर्षे पूर्ण न केलेली स्त्री.

विवाहेच्छू कुटुंब : लग्न ज्याचे किंवा जिचे आहे, त्याचे किंवा तिचे अशी दोन्ही कुटुंबे.

बालविवाह : वर व वधू यापैकी कुणीही बाल असेल, तर तो बालविवाह.

अल्पवयीन : सज्ञान कायद्यान्वये जो सज्ञान नाही, अशी कुठलीही व्यक्ती.

विवाहविच्छेद (कलम ३) : प्रत्येक बालविवाह विवाहेच्छू कुटुंबांच्या मर्जीने रद्द करता येतो. सज्ञान झाल्यानंतर दोन वर्षांच्या आत वर किंवा वधू जिल्हा न्यायालयात याचिका दाखल करून विवाहविच्छेद करू शकतात. यासंबंधात जिल्हा न्यायाधीश संबंधित कुटुंबांना विवाहाचा खर्च, पैसे, दागिने, भेटवस्तू व इतर किमती वस्तू दुसऱ्या कुटुंबास परत देण्याचा आदेश देऊ शकतात.

पोटगी व निवास तरतूद : बालविवाह रद्द करताना जिल्हा न्यायाधीश वधू पक्षाला पोटगीरूपी भरपाई देण्याचा आदेश वर पक्षाला देऊ शकतात. बालविवाहातील पुरुषही अल्पवयीन असेल, तर त्याच्या पालकांना ही भरपाई द्यावी लागेल. वधूचा दुसरा विवाह होईपर्यंत तिला ही भरपाई घेता येते. ही भरपाई एकदा किंवा दरमहा देता येते. याचसोबत वधूच्या राहण्याची व्यवस्था करण्याबाबतचा आदेशही न्यायालय देऊ शकते. वधूची सांपत्तिक स्थिती बघून न्यायालय हा आदेश देऊ शकते.

शिक्षेची तरतूद

१. **सज्ञान पुरुष :** बालविवाह करणारा पुरुष १८ वर्षांहून अधिक वयाचा असेल, तर त्याला दोन वर्षे सक्तमजुरीची शिक्षा होऊ शकते. किंवा एक लाख रुपयांपर्यंत दंड किंवा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात.

२. **लग्न लावल्याबद्दल शिक्षा :** बालविवाह लावणारा, ठरवणारा, पार पाडणारा, सूचना देणारा अशा कुठल्याही पद्धतीने या विवाहाला प्रोत्साहन देणारा माणूस शिक्षेस पात्र आहे. अशा व्यक्तीला दोन वर्षे सक्तमजुरीची किंवा एक लाख रुपये दंडाची किंवा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात.

३. **बालविवाहास प्रोत्साहन, परवानगी दिल्याबद्दल शिक्षा :** बालविवाहास परवानगी देणारे माता–पिता, अन्य पालक किंवा अशी एखादी संस्था, कळत–नकळतपणे या विवाहाला मान्यता देणारे, या विवाहास उपस्थित राहणारे अशा कुणालाही, दोषी आढळल्यास दोन वर्षे सक्तमजुरी किंवा एक लाखापर्यंत दंड किंवा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात.

हुंडा प्रतिबंधक कायदा, १९६१

भारतीय विवाहसंस्थेला कर्करोगासारखी ग्रासणारी एक वाईट पद्धत म्हणजे हुंडा. लग्न करून सासरी येणाऱ्या मुलीकडून हुंडा घेण्याची वाईट प्रथा भारतात अनेक शतके सुरू आहे. हा हुंडा रोख पैसे, दागिने, जवाहिरे, स्थावर वा जंगम मालमत्ता, पशुधन अशा कुठल्याही स्वरूपात मागितला जातो. ठरलेला हुंडा न दिल्यास विवाहितेचा सासरी छळ केला जातो. तिला मारहाण केली जाते, पशुवत वागविले जाते, प्रसंगी तिला जाळून मारण्यात येते. अशा या क्रूर प्रथेचा नायनाट व्हावा म्हणून भारतात १९६१ मध्ये हुंडा प्रतिबंधक कायदा करण्यात आला आहे. स्त्रीचे पुरुषांवरील अवलंबित्व कमी व्हावे आणि तिला स्वतंत्रपणे, मानाने जगता यावे यासाठी हा कायदा करण्यात आला आहे. या कायद्यान्वये मुलीकडे कुठल्याही स्वरूपात हुंडा मागणे हा गुन्हा ठरतो.

हा कायदा २० मे १९६१ रोजी भारतात अस्तित्वात आला. जम्मू-काश्मीर राज्य वगळता तो सर्व देशात लागू आहे.

हुंडा या शब्दाची व्याख्या

लग्न करताना दोन्ही बाजूंपैकी कोणत्याही बाजूने दुसऱ्या बाजूला देऊ केलेले पैसे, संपत्ती किंवा अन्य कुठल्याही प्रकारची स्थावर व जंगम मालमत्ता.

अ) एका बाजूने दुसऱ्या बाजूस देऊ केलेली, किंवा

आ) वर व वधू या दोन्ही बाजूंपैकी एका बाजूच्या पालकांनी दुसऱ्या बाजूस देऊन केलेली किंवा आश्वासित केलेली, लग्न होण्याआधी दिलेली किंवा लग्न झाल्यावर देणार असलेली कुठलीही संपत्ती, रोख पैसे, मालमत्ता. (मुस्लिम शरिया कायद्यात येणारे 'मेहेर' अपवाद)

शिक्षेची तरतूद : हुंडा प्रकरणी दोषी ठरल्यास पाच वर्षे कारावासाची शिक्षा देण्याची तरतूद आहे. याशिवाय १५ हजार रुपये दंड आणि/किंवा हुंडा म्हणून दिलेली रक्कम यांपैकी जी जास्त असेल ती.

वैद्यकीय गर्भपात कायदा, १९७१

हा कायदा प्रथम १९७२ मध्ये भारतात अमलात आला. त्यात १९७५ व २००२ मध्ये दुरुस्त्या करण्यात आल्या. बेकायदेशीरपणे होणारे गर्भपात रोखणे आणि सोबत होणारे मातामृत्यू व बालमृत्यू रोखणे हा या कायद्याचा हेतू आहे. कुठल्या परिस्थितीत असा गर्भपात करता येईल, याची मार्गदर्शक तत्त्वे या कायद्यात नमूद केली आहेत. असा गर्भपात करण्यात कोणती महिला पात्र असेल याचीही मार्गदर्शक सूची या कायद्यात देण्यात आली आहे.

पार्श्वभूमी

वैद्यकीय गर्भपात कायदा १९७१ मध्ये लागू करण्यात आला. त्यात सन २००२ मध्ये सुधारणा करण्यात आली. देशामध्ये सुरक्षित व कायदेशीर गर्भपात सेवा पुरविण्यासाठी आराखडा बनविण्यात आला.

वैद्यकीय गर्भपात कायद्याची ठळक वैशिष्ट्ये

- वैद्यकीय गर्भपात कायद्याकरिता गर्भावस्था मर्यादा
- भारतामध्ये कायदेशीर गर्भपातास २० आठवड्यांपर्यंत मान्यता

वैद्यकीय गर्भपात कायदा

वैद्यकीय गर्भपात कायदयानुसार डॉक्टरांच्या सल्लयानुसार खालील कारणांमुळे वैद्यकीय गर्भपात (मेडिकल टर्मिनेशन ऑफ प्रेग्नन्सी – एमटीपी) करता येतो.

- गर्भवती मातेच्या जीवाला धोका असल्यास किंवा गर्भवती मातेला मानसिक किंवा शारीरिक आरोग्यास गंभीर इजा, दुखापत होत असल्यास.
- नवजात बालकास जन्मानंतर मानसिक किंवा शारीरिक व्यंग असल्यास त्यामुळे बालकास अपंगत्व येणार असेल तर.
- महिलेला/कुमारीकेला बलात्कारामुळे गर्भधारणा झाली असेल, तर गर्भपात करता येतो (महिलेच्या मानसिक आरोग्याला जबर धक्का बसल्याचे गृहीत धरून)
- विवाहित महिलेकडून किंवा तिच्या पतीकडून गर्भनिरोधक साहित्याच्या/औषधाच्या निष्क्रियतेमुळे गर्भधारणा झाल्यास.

वैद्यकीय गर्भपात कायद्यानुसार २० आठवड्यांपर्यंत स्त्रीरोग व प्रसूतीतज्ज्ञ गर्भपात करू शकतात. इंडियन मेडिकल कौन्सिल कायदा, १९५६ यात सांगितल्याप्रमाणे, नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिक, ज्यांच्याकडे मान्यताप्राप्त संस्थेची वैद्यकीय पदवी (अर्हता) धारण केलेली असावी. ज्यांचे नाव स्टेट मेडिकल रजिस्टरमध्ये समाविष्ट आहे आणि ज्यांना स्त्रीरोग या विषयात काम करण्याचा अनुभव आहे किंवा प्रशिक्षण पूर्ण केले आहे, असे प्रशिक्षित डॉक्टर गर्भपात करण्यासाठी पात्र समजले जातात.

स्त्रीरोग आणि प्रसूतिशास्त्र या विषयात काम करण्याचा सहा महिन्यांचा अनुभव.

सर्व सुविधा असलेल्या शासकीय दवाखान्यात एक वर्ष काम करण्याचा अनुभव.

एमबीबीएस डॉक्टर १२ आठवड्यांपर्यंत गर्भपात करू शकतात. इंडियन मेडिकल कौन्सिल कायदा १९५६ या कायद्यात सांगितल्याप्रमाणे असा नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिक, ज्यांच्याकडे मान्यताप्राप्त संस्थेची वैद्यकीय पदवी (अर्हता) धारण केलेली असावी व ज्यांचे नाव स्टेट मेडिकल रजिस्टरमध्ये समाविष्ट आहे आणि केंद्र सरकारच्याच्या अटींनुसार यशस्वीरीत्या प्रशिक्षण पूर्ण केलेले असावे.

(एमटीपी कायद्यानुसार एएनएमएस, स्टाफ नर्स, प्रशिक्षित दाई किंवा इतर अप्रशिक्षित व्यक्तींना गर्भपात करण्यात परवानगी नाही. असे असले तरी ते समुपदेशन, प्रसूतिपूर्व गर्भपाताची काळजी घेणे आणि तदनुसार गर्भपात करण्यास संदर्भ सेवा देण्याचे काम करु शकतात.)

वैद्यकीय गर्भपात कायदा १९७१ अंतर्गत शासन मान्यताप्राप्त असलेल्या गर्भपात केंद्रातच गर्भपात करता येतो. गर्भपाताच्या सुविधा असलेल्या शासकीय दवाखान्यामध्ये गर्भपात करता येतो, त्यासाठी वेगळी परवानगी घेण्याची गरज नाही.

किंवा एमटीपी सेंटरच्या जागेसाठी (नर्सिंग होम/खासगी दवाखाना/अशासकीय संस्था) यांना जिल्हास्तरीय समिती / जिल्हा शल्य चिकित्सकांची मान्यता, परवानगी घ्यावी लागते.

कायद्याचे उल्लंघन केल्यास शिक्षेची तरतूद

वैद्यकीय गर्भपात कायदा करणारी कोणतीही व्यक्ती, ज्याची नोंदणी वैद्यकीय व्यावसायिक म्हणून नाही त्यास कमीत कमी दोन वर्षे आणि जास्तीत जास्त सात वर्षांपर्यंत सक्तमजुरीस होऊ शकते. गर्भपात करणारी कोणतीही व्यक्ती जिच्या जागेस मान्यता नाही, अशा व्यक्तीला कमीत कमी दोन वर्षे आणि जास्त सात वर्षापर्यंत सक्तमजुरी होऊ शकते.

मान्यता नसलेल्या जागेचा मालक, जेथे गर्भपात केला जातो, अशा व्यक्तीस कमीत कमी दोन वर्षे आणि जास्त सात वर्षांपर्यंत सक्तमजुरी होऊ शकते. (महिलेचा जीव वाचविण्यासाठी नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकाकडून गर्भपात केला असेल व जागेची मान्यता नसेल, नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यावसायिकाकडे आवश्यक असलेली गर्भपात करण्याकरिता कायदेशीर पूर्तता केली नसेल तर अशी व्यक्ती शिक्षेस पात्र ठरत नाही.)

गर्भधारणा पूर्व आणि जन्मपूर्व निदान तंत्र (लिंग निवड प्रतिबंध) कायदा, १९९४

कायद्याची प्रमुख वैशिष्ट्ये

- गर्भधारणेपूर्वी आणि नंतर लिंगचाचणीवर बंदी आहे.
- भ्रूण लिंगपरीक्षणासाठी (गर्भधारणापूर्व व प्रसूतिपूर्व चाचणी) तंत्रज्ञानाच्या दुरुपयोगावर बंदी आहे.
- भ्रूण लिंग माहितीसाठी किंवा परीक्षणासाठी तंत्रज्ञान वापराच्या जाहिरातीवरही बंदी आहे. यामध्ये इंटरनेट माध्यमाचा समावेश आहे.
- भ्रूण लिंग चाचणी (गर्भधारणापूर्व किंवा प्रसूतिपूर्व चाचणी) करणाऱ्या केंद्रासाठी नोंदणी बंधनकारक आहे.
- 'फॉर्म–एफ'सह विहित नमुन्यात संबंधित माहिती संकलन आणि माहितीच्या रेकॉर्डचे संवर्धन बंधनकारक आहे.

काही प्रकरणांमध्ये सशर्त अनुमती

काही विशिष्ट प्रकरणांमध्ये गर्भनिदानाला सशर्त अनुमती देण्यात आली आहे. त्यात प्रामुख्याने आनुवंशिक विकलांगपणाची शक्यता, लिंगविषयक रोग यांचा समावेश आहे. तसेच ज्या महिलेचे वय ३५ वर्षांहून अधिक आहे, जिचा दोनपेक्षा अधिक वेळा गर्भपात झाला आहे किंवा गर्भवती महिलेला रेडिएशन, संसर्ग अथवा रासायनिक बाधा झाली आहे, तर अशा प्रकरणांत संबंधित सक्षम वैद्यकीय अधिकाऱ्यांचे प्रमाणपत्र असल्यास सशर्त गर्भनिदानास अनुमती देण्यात येते.

...तर केंद्रावर गुन्हा

गर्भजलचाचणी, आठ आठवड्यांचा गर्भ (५६ दिवस) व अर्भकाचा जन्म या तिन्ही स्तरांवर या कायद्याद्वारे लक्ष ठेवले जाते. सर्व सोनोग्राफी सेंटर, जेनेटिक कौन्सिलिंग सेंटर आणि

लॅबोरेटरी या कायद्याच्या कक्षेत आणून त्यांना नोंदणी बंधनकारक करण्यात आली आहे. त्यांची देखरेख करणे व तपासणी करणे याचा त्यात समावेश आहे. या केंद्रांनी कायद्याचा भंग केला, तर त्यांच्यावर गुन्हा दाखल करण्याची तरतूद आहे.

अंमलबजावणी समित्या

या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणेत विविध समित्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. त्यात केंद्रीय पर्यवेक्षक समिती असून, त्याच्याअंतर्गत राज्यस्तरीय पर्यवेक्षक समिती व राज्य समुचित प्राधिकारी, जिल्हा समुचित प्राधिकारी व तालुका समुचित प्राधिकारी हे टप्पे आहेत. केंद्रीय मूल्यमापन व तपासणी समितीच्या खालोखाल राज्य सल्लागार समिती, जिल्हा व तालुका सल्लागार समिती आहे. तसेच राज्य मूल्यमापन व तपासणी समिती आणि जिल्हा मूल्यमापन व तपासणी समिती नेमण्यात आली आहे.

शिक्षा कोणाला?

- या कायद्याचे उल्लंघन करणाऱ्या केंद्रांवर व डॉक्टरांवर तसेच त्याची सेवा घेणाऱ्या कुटुंबांवरही गुन्हा दाखल होऊ शकतो.
- गर्भवती महिलेची गर्भनिदान चाचणी करण्यासाठी सोनोलॉजिस्ट, अल्ट्रासॉनिक क्लिनिक अथवा लॅबोरेटरीचा वापर करणाऱ्या व्यक्तीला, स्त्रीरोगतज्ज्ञ किंवा डॉक्टरला पहिल्या गुन्ह्यासाठी तीन वर्षांपर्यंत शिक्षा आणि ५० हजार रुपये दंडाची तरतूद आहे.
- 'भारतीय पुरावा कायदा, १८७२'मधील तरतुदीचाही या ठिकाणी वापर केला आहे. या कायद्याच्या कलम २४नुसार महिलेला तिचा पती अथवा नातेवाइकांनी गर्भनिदान चाचणीसाठी सक्ती केल्याचे गृहीत धरण्यात आले आहे. त्यामुळे गर्भनिदान चाचणीसाठी प्रवृत्त करणाऱ्यांवरही फौजदारी खटला भरण्याची तरतूद आहे. कलम २५नुसार कायद्यातील तरतुदींचे उल्लंघन करणाऱ्या अशा व्यक्तींवर तीन महिन्यांची शिक्षा व दंड ठोठावण्याची तरतूद आहे.
- हा गुन्हा दखलपात्र, अजामीनपात्र व दंडात्मक आहे. अशा प्रकरणात सद्हेतूने कारवाई केली गेली, तर अशा परिस्थितीत कारवाई करणाऱ्या पोलिसांवर खटला भरता किंवा दावा दाखल करता येणार नाही.

कायद्यांतर्गत शिक्षेची तरतूद

- डॉक्टर्स/रुग्णालयाच्या मालकांसाठी
- प्रथम केलेल्या गुन्ह्यासाठी तीन वर्षांसाठी कारावास आणि १० हजार रूपयांपर्यंत

दंड.

- दुसऱ्यावेळी केलेल्या गुन्ह्यासाठी पाच वर्षांपर्यंत कारावास आणि ५० हजार रूपयांपर्यंत दंड.
- आरोप निश्चित झाल्यानंतर डॉक्टरांच्या वैद्यकीय परवान्याचे निलंबन.
- प्रथम केलेल्या गुन्ह्यासाठी राज्य वैद्यकीय परिषदेद्वारा पाच वर्षांसाठी वैद्यकीय परवाना रद्द करणे.
- त्यानंतर केलेल्या गुन्ह्यासाठी वैद्यकीय परवाना कायमचा रद्द करणे.
- गर्भवती महिलेचा पती/कुटुंबातील इतर सदस्य किंवा इतर व्यक्तींद्वारा लिंग चाचणी करण्यासाठी प्रेरित केल्यास –
- प्रथम केलेल्या गुन्ह्यासाठी तीन वर्षांपर्यंत कारावास आणि ५० हजार रूपयांपर्यंत दंड.
- त्यानंतर केलेल्या गुन्ह्याला पाच वर्षांपर्यंतचा कारावास आणि एक लाख रूपयांपर्यंतचा दंड.
- जोपर्यंत गुन्हा सिद्ध होत नाही, तोपर्यंत गर्भवती महिला ही निर्दोष असल्याचे मानले जाईल.

कायद्याच्या अंमलबजावणीची पद्धत

- विविध स्तरांवर समुचित प्राधिका–यांची नियुक्ती करणे.
- राज्यस्तरीय पर्यवेक्षकीय मंडळाची स्थापना.
- राज्य सल्लागार समितीची स्थापना.
- तपासणी व सनियंत्रण समितीची स्थापना.
- विशेष कक्षाची स्थापना.
- जिल्हास्तरावर दक्षता पथकाची स्थापना.
- समुचित प्राधिकाऱ्यांद्वारे सोनाग्राफी केंद्रांची नियमित तपासणी
- बनावट (उश्रलूे) केसेस शोधणे
- कायद्यातील तरतुदींचा भंग केल्याचे आढळल्यास संबंधितांवर कायदेशीर कार्यवाही.
- राज्यस्तरीय पथकामार्फत अचानक भेटी.
- सोनोग्राफी केंद्र व गर्भपात केंद्र यांची धडक तपासणी मोहीम.
- जिल्हा परिषदेच्या सर्वसाधारण सभेमध्ये जन्माचे वेळीचे लिंग गुणोत्तर प्रमाणाचा आढावा.

आरसीएच 'पीआयपी'अंतर्गत पूरक योजना

- राज्यस्तरीय कक्षाची स्थापना

- राज्यातील समुचित प्राधिकाऱ्यांसाठी कार्यशाळा
- स्टिंग ऑपरेशेन (बनावट केस) करण्यासाठी साह्य
- पीसीपीएनडीटी कायद्यांतर्गत कोर्ट केसेसमध्ये साक्षीसाठी जाणाऱ्या साक्षीदारांना साह्य
- सोनोग्राफी केंद्राच्या तपासणीसाठी जिल्हा स्तरावर पथकांची निर्मिती
- जिल्हास्तरावर जिल्हयातील समुचित प्राधिकाऱ्यांसाठी कार्यशाळा
- पीसीपीएनडीटी कायद्याचे उल्लंघन करणाऱ्या केंद्राची माहिती देणाऱ्या व्यक्तीस बक्षीस योजना
- जिल्हास्तरावर पीसीपीएनडीटी कक्षाची स्थापना
- राज्य व विभागीय स्तरावर टेहळणी पथकाची स्थापना
- राज्यस्तरावर हेल्पलाइन (हेल्पलाइन क्र. १८००२३३४४७५) कक्ष कार्यान्वित
- राज्यस्तरावर **www.amchimulgi.gov.in** या संकेतस्थळाची निर्मिती व त्यावर आलेल्या तक्रारींचे निवारण

महिलांचे असभ्य प्रदर्शन (प्रतिबंधक) कायदा, १९८६

या कायद्यान्वये महिलांचे असभ्य प्रदर्शन – जाहिरात, प्रकाशने, लिखाण, चित्रे, शिल्प किंवा अन्य कुठल्याही माध्यमातून – करण्यास बंदी घालण्यात आली आहे. हा कायदा २३ डिसेंबर १९८६ रोजी अस्तित्वात आला. जम्मू–काश्मीर राज्य वगळता, तो संपूर्ण भारतात लागू आहे.

या कायद्याअंतर्गत दोषी आढळल्यास दोन हजार रुपये दंड आणि/किंवा दोन वर्षांपर्यंत कारावास अशी शिक्षा होऊ शकते.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा २००५

हा कायदा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू झाला. हिंसामुक्त जीवन हा स्त्रीचा मानवी हक्क आहे. म्हणूनच कौटुंबिक हिंसाचार हा निःसंशयपणे तिच्या मानवी अधिकाराचा विषय आहे; तसेच तिच्या सर्वांगीण विकासाला अडथळा निर्माण करणारा गंभीर दखलपात्र विषय आहे. या टिप्पणीस व्हिएतनाम समझोता, १९९४ आणि बीजिंग अधिघोषणाकृती समितीचे व्यासपीठ (१९९५) यांनी मान्यता दिली आहे. महिलांवरील भेदभाव संपूर्णपणे मिटविण्यासाठीच्या संयुक्त कृती समितीच्या १९८९च्या समान शिफारशींनुसार संबंधित देशांनी स्त्रियांच्या कौटुंबिक हिंसाचाराविरुद्ध संरक्षण पुरविण्यासाठी पावले उचलावीत आणि तसा कायदा निर्माण करावा; विशेष करून महिलांना कुटुंबात होणाऱ्या हिंसाचारापासून संरक्षण देण्यासाठी कायदा करावा. म्हणून या संदर्भात आजवर राहून गेलेल्या सर्वबाजूंनी स्त्री शोषण थांबविण्यासाठीही हा ठोस व निर्णायक कायदा अस्तित्वात आला.

ठळक तरतुदी अशा

१) या कायद्याच्या प्रकरण २ कलम ३ नुसार कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या खूप विस्ताराने दिली गेली आहे. जसे कुठल्याही स्त्रीचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ तसेच लैंगिक शोषण, तोंडी किंवा शाब्दिक छळ, भावनात्मक छळ, मानसिक छळ, आर्थिक छळ या सर्वांचा समावेश या व्याख्येत होतो. शिवाय बेकायदेशीररीत्या हुंड्याची मागणी करून बायकोचा व तिच्या नातेवाइकांचा छळ

या व अशा अनेक गोष्टींचा या व्याख्येत समावेश होतो.

२) या कायद्याअंतर्गत जी पीडित स्त्री आहे, त्या स्त्रीची व्याख्या खूप विस्तारित स्वरूपात मांडली आहे. उदा. ४९८ अ भारतीय दंड विधान या कलमाखालील पीडित स्त्री म्हणजेच लग्न झालेली स्त्री एवढाच होतो. येथे ही लग्न झालेली स्त्री तर येतेच; शिवाय अशा सर्व स्त्रिया ज्या कौटुंबिक संबंधात राहत आहेत किंवा कुणावर अवलंबून राहत आहेत. याशिवाय पीडितांमध्ये कुठलाही मनुष्य, स्त्री असो वा पुरुष, लहान मुले, आई-वडील, नोकर मंडळी किंवा कौटुंबिक संबंधात राहणारे कुणीही या कायद्याचा आश्रय घेऊ शकतात.

३) कोणतीही पीडित स्त्री किंवा बायको, जी प्रतिवादीसोबत विवाहासारख्या संबंधातून बांधली गेली आहे, ती आपल्या नवरा किंवा त्याच्या नातेवाइकांविरुद्ध तक्रार दाखल करू शकते. यासाठी तिला राज्य सरकार नियुक्त संरक्षण अधिकारी, पोलिस अधिकारी, सेवा देणारी पंजीकृत संस्था यांची मदत होईल. तशा प्रकारची तरतूद या कायद्याअंतर्गत झाली आहे. पोलीस अधिकारी, संरक्षण अधिकारी, सेवा देणारे संस्था यांचे कार्य आणि कर्तव्य सविस्तरपणे या कायद्यामध्ये दिले आहे. तसेच संरक्षण अधिकारी शक्यतो स्त्री असावी, अशीसुद्धा तरतूद आहे.

४) सेवाभावी संस्था (एनजीओ) यांची नेमणूक या कायद्याअंतर्गत अत्याचारित स्त्रीच्या मदतीसाठी करण्यात आली आहे. अशा प्रकारे पीडित स्त्रियांसाठी झटणाऱ्या सेवाभावी संस्थांना कायदेशीर हस्तक्षेपाला शिक्कामोर्तब झाला आहे. जी भूमिका ते आजवर पडद्याआडून करायचे ती यापुढे समोर येऊन करणार. या कायद्याच्या कलमानुसार ज्या व्यक्तीस कौटुंबिक हिंसाचार घडण्याची किंवा घडण्याच्या शक्यतेची माहिती द्यावयाची असेल तर तो ती माहिती संबंधित संरक्षण अधिकारी किंवा यासंबंधी सेवा देणारी संस्था यांच्याकडे देऊ शकतो.

५) अत्याचारग्रस्त स्त्रीला लवकरात लवकर न्याय मिळावा या हेतूने तशा प्रकारची विशेष तरतूद या कायद्याअंतर्गत कलम १२(५) नुसार करण्यात आली आहे.

६) या कायद्याच्या प्रकरण चारमधे पीडित स्त्रीला साह्याचे आदेश मिळविण्यासाठीची कार्यप्रणाली दिली गेली आहे. कलम १२ नुसार पीडित व्यक्ती किंवा तिच्या वतीने संरक्षण अधिकारी याने न्यायदंडाधिकारी यांच्याकडे विविध साहाय्य मिळविण्यासाठीचा आदेश काढण्यासाठी विहित नमुन्यात अर्ज करावा.

७) पीडित स्त्रीला तिच्या हक्क बजावणीसाठी वेगवेगळया कायद्याअंतर्गत निरनिराळे दावे करण्याची आता गरज राहणार नाही. एकापेक्षा जास्त साह्याचे आदेश ती या एकमेव कायद्याखाली मागू शकते. या कायद्यामुसार न्यायाधीशांना पीडित स्त्रीच्या बाजूने संरक्षण आदेश काढण्याचा अधिकार देण्यात आला आहे. या आदेशान्वये प्रतिवादीला कौटुंबिक हिंसाचारापासून प्रतिबंधित केले जाते.

संरक्षण आदेशाप्रमाणेच : अ) निवासी आदेश, आ) आर्थिक साह्यासंबंधी आदेश, इ) भरपाईचे आदेश, ई) ताबा देण्यासंबंधीचे आदेश, उ) अंतरिम किंवा एकतर्फी

आदेश देण्याचा अधिकार इ. तरतुदी पीडित स्त्रीच्या हक्क बजावणी व संरक्षणासाठी केल्या गेल्या आहेत.

८) प्रतिवादीकडून संरक्षण आदेश किंवा वर निर्देशित कोणताही आदेश किंवा न्यायालयाने संमत केलेल्या अंतरिम आदेशाचे उल्लंघन झाल्यास अशा व्यक्तीस एक वर्ष कैद किंवा वीस हजार रुपये दंड किंवा दोन्ही अशा स्वरूपात शिक्षा सुनावण्यात येऊ शकते.

असे आढळून आले, की प्रतिवादी हा भारतीय दंड विधान कलम ४९८ अ किंवा हुंडा–प्रतिबंधक कायद्यानुसार आरोपास पात्र आहे, तर तसे आरोप करण्यासंबंधीची तरतूद असेल. शिवाय न्यायाधीशांना सुधारित आदेश काढण्यासंबंधीचीसुद्धा तरतूद आहे. या कायद्याखालील गुन्हा हा दखलपात्र व अजामीनपात्र गुन्हा समजण्यात येतो.

९) फक्त पीडित व्यक्तीच्या जबानीच्या आधारावरच गुन्हा नोंदविला जाऊ शकतो व न्यायालय गुन्हा घडल्याचा निष्कर्ष काढून शिक्षा ठोठावू शकते.

हिंदू वारसा कायदा सुधारणा २००५

हिंदू स्त्रीला संपूर्ण वारसा हक्क मिळावेत म्हणून हा कायदा करण्यात आला. या कायद्यान्वये मुलींना मुलांप्रमाणेच वारसाधिकारात को–पार्सनरी म्हणून स्थान मिळाले आहे. या कायद्याने हिंदू वारसा कायदा कलम २३ व २४ पूर्णपणे रद्द करण्यात आले आहे. या कायद्याने जन्माद्वारे ज्या रीतीने पुत्रहक्क असतात, त्याच रीतीने तिला स्वतःच्या हक्कांमध्ये जन्माद्वारे को–पार्सनरी होईल. याचाच अर्थ ती मुलगा म्हणून असती तर जन्माद्वारे जे जे अधिकार मुलास मिळतात, ते ते सर्व अधिकार तिला मिळाले आहेत. सदर मिळकतीच्या बाबतीत ज्या जबाबदाऱ्या असतील, त्या जबाबदाऱ्यांसह ती अधीन असेल. मात्र, २० डिसेंबर २००४ पूर्वी वाटणी घडून आलेली असल्यास त्या वाटणीस किंवा मृत्युपत्र विनियोगासह झालेल्या हस्तांतरास या कायद्याद्वारे बाधा येणार नाहीत. याचाच अर्थ वडील जिवंत असताना वाटणी मागण्याचा पूर्ण अधिकार मुलीला पोचतो. याशिवाय हा कायदा अमलात आल्यानंतर कोणतेही न्यायालय खातेदारांचे पूर्वाधिकाऱ्याने घेतलेल्या थकीत कर्जाच्या वसुलीस मुली जबाबदार असणार नाहीत.

हिंदू वारसा (सुधारणा) कायदा २००५

मिताक्षर कायद्याने शासित झालेल्या हिंदू अविभक्त कुटुंबामध्ये, मुलगी ही जन्माने कुटुंबाची सहदायाद म्हणजे को–पार्सनरी राहील. याचा अर्थ असा, की

अ) जन्माद्वारे पुत्र ज्या रीतीने हक्क जन्माने कुटुंबाचा सहदायाद म्हणजेच को–पार्सनरी असतो, त्याचप्रमाणे कोणताही भेद न करता कन्या को–पार्सनरी राहील.

ब) ती जर पुत्र राहिली असती, तर तिला जे हक्क मिळाले असते, तेच हक्क कन्येला जन्माने मिळतील.

क) पुत्र म्हणून उक्त सहदायता मालमत्तेच्या बाबतीत ज्या जबाबदाऱ्या असतील, त्या जबाबदाऱ्यांसह ती अधीन असेल.

मात्र, २० डिसेंबर २००४ पूर्वी जर वाटणी घडून आली, तर त्या वाटणीस किंवा मृत्युपत्रीय

विनियोगासह कोणत्याही हस्तांतरास या कायद्याने बाधा येणार नाही. याचा अर्थ नोंदणीकृत किंवा कोणत्याही कायद्यातील तरतुदीनुसार अथवा न्यायालयाच्या आदेशांनी झालेली वाटणी, म्हणजेच वाटपात पुत्राला जसा हिस्सा मिळतो तसाच कन्येलाही मिळतो.

वडील जिवंत असताना मुलांप्रमाणे मुलीसुद्धा आता वाटप करून मागू शकतात; तसेच वडिलांनी, आजोबांनी घेतलेल्या कोणत्याही थकीत कर्जाची जबाबदारी कन्येची असणार नाही.

हिंदू वारसा कायदा, १९५६

- हा कायदा जम्मू-काश्मीर वगळता भारताच्या इतर सर्व राज्यांना लागू आहे.
- हा कायदा हिंदू, जैन, बुद्ध, शीख या धर्मांच्या सर्व व्यक्तींना लागू होतो.
- खालीलपैकी कुठलीही व्यक्ती हिंदू, जैन, बुद्ध, शीख या समाजाची आहे, असे समजण्यात येते.
- ज्याचे आई-वडील (दोघेही) हिंदू, जैन, बुद्ध, शीख या धर्माचे आहेत.
- ज्याचे आई-वडील (दोघांपैकी एक) हिंदू, जैन, बुद्ध, शीख या धर्माचे आहेत आणि त्यांनी पालनपोषण केले आहे.
- अशी व्यक्ती जिने धर्मांतर करून हिंदू, जैन, बुद्ध, शीख या धर्मांचा स्वीकार केला आहे.
- 'वारस' म्हणजे अशी व्यक्ती (स्त्री, पुरुष कोणीही) जी या कायद्यानुसार मृत व्यक्तीच्या संपत्तीमध्ये वाटेकरी होऊ शकते.

हा कायदा पुढील संपत्तींना लागू होत नाही.

- विशेष विवाह कायदा १९५४ च्या कलम २१ च्या तरतुदीच्या अन्वये ज्या मालमत्तेची भारतीय वारसा कायदा १९२५ प्रमाणे वाटणी अथवा विभागणी झाली आहे.
- अशी मालमत्ता, जिचे हस्तांतर अथवा वारसा हक्क हा एकाच वारसाला देण्यासंदर्भात हा कायदा अंमलात येण्यापूर्वीच तत्कालीन राजे, संस्थाने आणि तत्कालीन भारत सरकार यांच्यात तह अथवा करार झाला आहे.
- कोचीन संस्थानच्या महाराजांनी २९ जून १९४९ रोजी विशेष अधिकारांतर्गत राजवाडे, महाल, जमीनजुमला अथवा त्यांच्या देखरेखीसाठी विशिष्ट मंडळ यांना दिलेले अधिकार.

वारसा हक्क वाटणी संदर्भातील नियम (पुरुषांसंदर्भात)

- परिशिष्ट क्र १ मध्ये दिलेले वारस
- परिशिष्ट क्र १ मध्ये दिलेल्या वारसांपैकी कोणीही वारस नसतील, तर परिशिष्ट क्र. २ मध्ये दिलेले वारस
- परिशिष्ट क्र १ व २ मध्ये दिलेल्या वारसांपैकी कोणीही वारस नसतील, तर परिशिष्ट क्र. ३ मध्ये दिलेले नातेवाइक
- वारसा हक्कांची वाटणी करताना, ती सर्वसाधारणपणे परिशिष्टातील दिलेल्या क्रमाने केली जाते. उदा. परिशिष्टातील १ मधील क्र. १ च्या वारसांना क्र. २ मधील वारसाच्या आधी प्राधान्य दिले जाते व हा क्रम वारसदार मिळेपर्यंत चालू राहतो.

विभागणी करण्यासंबंधीचे नियम

- मयत व्यक्तीच्या पत्नीला (एकापेक्षा जास्त असल्यास सर्व पत्नींना मिळून) एक भाग
- हयात असलेल्या प्रत्येक मुलाला अथवा मुलीला आणि हयात असल्यास आईला प्रत्येकी एक भाग
- मयत व्यक्तीचा मुलगा अथवा मुलगी तो हयात असतानाच निधन पावलेले असतील, तर त्यांना प्रत्येकी एक भाग.
- जर मुलगा मयत असेल तर त्या मुलाच्या पत्नीला (एकापेक्षा जास्त असल्यास त्या सगळ्यांना मिळून), त्याच्या मुलाला, मुलीला त्याच्या वाटणीचा समसमान भाग करून देण्यात यावे.
- जर मुलगी मयत असेल तर त्या मुलीच्या मुलाला, मुलीला त्याच्या वाटणीचा समसमान भाग करून देण्यात यावे.

अन्य कायदेशीर अधिकार

अल्पवयीन मुलींवर बलात्काराचे वाढते प्रमाण पाहून अलीकडेच सर्वोच्च न्यायालयाने एका जनहित याचिकेवर महत्त्वाचा निकाल दिला आहे. आता अल्पवयीन मुलींशी शारीरिक संबंध ठेवणारे किंवा त्यांना वेश्याव्यवसायाला भाग पाडणारे लोक बलात्काराच्या आरोपाखाली दोषी ठरू शकतात. याचे कारण मुलींकडून वेश्याव्यवसाय करून घेणे हा बलात्काराएवढाच गंभीर गुन्हा आहे.

बलात्काराची शिकार झालेल्या महिला अनेकदा पोलिस तपासात आणि खटल्याच्या वेळी बेअब्रू आणि अपमानाच्या भीतीने गप्प बसतात. त्यामुळे अलीकडेच सरकारने फौजदारी दंडसंहितेत बऱ्याच सुधारणा केल्या करून अधिसूचना जारी केली आहे. त्या सुधारणा पुढीलप्रमाणे –

- बलात्काराशी संबंधित खटल्यांची सुनावणी महिला न्यायाधीशांसमोरच होईल.
- अशा खटल्यांची सुनावणी दोन महिन्यांत पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला जाईल.
- बलात्कार पीडित महिलेचे जबानी महिला पोलिस अधिकारीच घेईल.
- बलात्कार पीडित महिलेची जबानी तिच्या घरी तिच्या नातेवाइकांच्या उपस्थितीत घेतली जाईल.

छेडछाडविरोधी कायदा

रुचिका राठोड प्रकरणातून धडा घेऊन केंद्रीय कायदा मंत्रालयाने आता छेडछाडीच्या गुन्ह्याबाबत 'लैंगिक गुन्हे (विशेष न्यायालये) विधेयक, २०१०' नावाच्या विधेयकाचा मसुदा तयार केला. याअंतर्गत छेडछाडीला अजामीनपात्र गुन्हा मानले जाईल.

असे झाले तर छेडछाड करणाऱ्याला केवळ एक तक्रारीवर अटक केली जाईल आणि त्याला पोलिस ठाण्यात जामीन मिळणार नाही.

अन्य अधिकार

- एखादी व्यक्ती आर्थिकदृष्ट्या सक्षम असूनही आपल्या आईच्या – जी स्वतःचे पालनपोषण करू शकत नाही – पालनपोषणाची जबाबदारी घेत नसेल, तर फौजदारी दंडसंहिता १२५ अंतर्गत न्यायालय अशा व्यक्तीला आईच्या पालन–पोषणासाठी रक्कम देण्याचा आदेश देऊ शकते.
- अलीकडेच सरकारद्वारे घेतल्या गेलेल्या एका निर्णयानुसार, एकट्या राहणाऱ्या महिलेला स्वतःच्या नावावर रेशनकार्ड मिळविण्याचा पूर्ण अधिकार आहे.
- मुलींना पदवीपर्यंत मोफत शिक्षण मिळविण्याचा अधिकार आहे.
- पालक आपल्या अल्पवयीन मुलीचा विवाह करत असतील, तर अशा मुलीला सज्ञान झाल्यावर दुसरे लग्न करण्याचा अधिकार आहे, कारण अल्पवयीन विवाह मुळात कायद्याला मान्य नाही.

दंड विधानातील कलम ३५४ मधील महत्त्वपूर्ण सुधारणा

सन १८६० पासून लागून झालेल्या भारतीय दंड संहिता किंवा इंडियन पीनल कोडच्या कलम ३५४ अंतर्गत विनयभंग, त्या उद्देशाने महिलेवर हल्ला किंवा बळजबरी आदी गुन्हे येतात. याअंतर्गत आरोपीला एक वर्ष तुरुंगवास ते जास्तीत जास्त पाच वर्षे तुरुंगवास आणि दंडाच्या शिक्षेची तरतूद होती. शिवाय हे कलम जामीनपात्र होते. त्यामुळे आरोपी जामीन मिळवून सुटू शकत असे. निर्भया खटल्यानंतर केंद्र सरकारने बलात्कारविरोधी कायदा आणला. यात या कायद्यात व्यापक बदल करण्यात आले. या बदलांनंतर आता कलम ३५४ अंतर्गत छेडछाड किंवा विनयभंगाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरणाऱ्या आरोपीला कमीत कमी एक वर्ष ते पाच वर्षे तुरुंगवासाची शिक्षा मिळू शकेल. याबरोबरच हा गुन्हा अजामीनपात्र ठरविण्यात आला आहे.

कलम ३५४ अ

या कलमांतर्गत अस्वीकाराह्र शारीरिक स्पर्श, बळजबरी किंवा शरीरसंबंधांची मागणी करणारे सूचन, अश्लील साहित्य वा दृश्य दाखविणे आदी गुन्हे येतात. हा गुन्हा जामीनपात्र असला, तरी यात कमीत कमी तीन वर्षे तुरुंगवास आणि दंड, किंवा दोन्ही अशा शिक्षेची तरतूद आहे. यात लैंगिक आभासी संदेशांद्वारे (उदा. व्हॉट्सअप, एसएमएस किंवा तत्सम) केले जाणारे लैंगिक शोषणही समाविष्ट करण्यात आले आहे. त्यात आरोपीला किमान एक वर्ष तुरुंगवास, दंड वा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात.

कलम ३५४ ब

या कलमांतर्गत कुठल्याही महिलेला विवस्त्र अथवा नग्न करण्याच्या हेतूने तिच्यावर शारीरिक हल्ला किंवा बळजबरी करण्याच्या गुन्ह्याचा समावेश होतो. या गुन्ह्याअंतर्गत दोषी ठरलेल्या आरोपीला कमीत कमी पाच ते जास्तीत जास्त दहा वर्षांच्या तुरुंगवासाची आणि दंडाची शिक्षा होऊ शकते. हाही गुन्हा अजामीनपात्र आहे.

कलम ३५४ क

एखाद्या महिलेकडे टक लावून बघणे. यात कुणी एखाद्या महिलेकडे १५ सेकंद टक लावून बघत असेल, तर त्याच्याविरुद्ध कारवाईची तरतूद आहे. या गुन्ह्याखाली प्रथम आरोप सिद्ध झाल्यास कमीत कमी एक ते जास्तीत जास्त तीन वर्षांचा तुरुंगवास आणि दंडाची तरतूद आहे. हा गुन्हा जामीनपात्र आहे. हाच गुन्हा दुसऱ्यांदा केल्यास आरोपीला कमीत कमी तीन ते जास्तीत जास्त सात वर्षांच्या तुरुंगवासाच्या आणि दंडाच्या शिक्षेची तरतूद आहे. हा गुन्हा अजामीनपात्र आहे.

कलम ३५४ ड

एखाद्या महिलेचा पाठलाग करणे आणि तत्सम प्रकार या गुन्ह्यात मोडतात. प्रथम आरोप सिद्ध झाल्यास आरोपीस कमीत कमी तीन वर्षांच्या तुरुंगवासाची आणि दंडाची शिक्षा होऊ शकते. त्याच व्यक्तीने दुसऱ्यांदा हा गुन्हा केल्याचे सिद्ध झाल्यास त्याला कमीत कमी पाच वर्षे तुरुंगवास आणि दंडाची शिक्षा होऊ शकते. हा गुन्हाही अजामीनपात्र आहे.

अटकेसंबंधी महिलांचे अधिकार

- महिलांना फक्त महिला पोलिस सूर्योदयानंतर आणि सूर्यास्तापूर्वी अटक करू शकतात.
- कुटुंबाच्या सदस्यांच्या उपस्थितीत व योग्य कारण असेल तरच स्त्रीला पोलिस ठाण्यात चौकशीसाठी बोलावता येते.
- स्त्रीला अटक केल्यास तिला फक्त महिला कक्षामध्येच ठेवता येते.
- महिलांच्या तक्रारीचे स्वरूप असेल तर पोलिस एफआयआर दाखल करतात.
- एफआयआर दाखल केला, तर त्याची प्रत देणे पोलिसांवर बंधनकारक आहे.
- सूर्यास्तानंतर आणि सूर्योदयापूर्वी कुठल्याही महिलेला पोलिस ठाण्यात चौकशीसाठी थांबवून ठेवता येत नाही.
- पोलिस ठाण्यात महिलेची चौकशी सुरू असेल, तर तिथे महिला कॉन्स्टेबल असणे अनिवार्य आहे.
- महिला आरोपीची वैद्यकीय तपासणी महिला डॉक्टर करील किंवा महिला डॉक्टरच्या उपस्थितीत पुरुष डॉक्टर करू शकेल.
- कुठल्याही महिला साक्षीदाराला पोलिस ठाण्यात येण्याची सक्ती करता येणार नाही. गरज भासल्यास पोलिस तिच्या घरी जातील.

महिलांसाठी हेल्पलाइन क्रमांक

महिला आपल्या संरक्षणासाठी, अन्याय होत असताना मदत मागण्यासाठी या ठिकाणी फोन करू शकतात.

राज्य महिला आयोगाची 'सुहिता' हेल्पलाइन
०२२–७४७७७२२४२४

महिलांसाठी स्वतंत्र पोलिस हेल्पलाइन, पुणे
०२०–२६०५०१९१ (www.punepolice.gov.in)

पुणे नियंत्रण कक्ष
०२०–२६१२६२९६

पुणे गुन्हे शाखा कक्ष
०२०–२६११२२२२, २६२०८२९५

पुणे महिला साह्य कक्ष
०२०–२६२०८३४१

हेल्पलाइन
१८१

पुणे सखी हेल्पलाइन
०२०–२४४८४५३५

स्त्री सन्मान हेल्पलाइन
०२२–८८८८८०९३०६

आय लव्ह मुंबई आणि सकाळ
८८८८८०९३०६

नवी दिल्ली हेल्पलाइन
१८२

आयोगाची घटना, अधिकार व कर्तव्ये

भारताच्या राज्य घटनेचे कलम १४,१५ व १६ अन्वये स्त्रियांच्या संबंधात हमी देण्यात आलेले मूलभूत हक्क मिळवून देण्यास चालना देण्याच्या उद्देशाने आणि स्त्रियांचा समाजातील दर्जा व प्रतिष्ठा सुधारण्याकरिता, विशेषतः राज्य घटनेच्या कलम ३८,३९, ३९–ब, ४२–ब मध्ये अंतर्भूत केलेली राज्याच्या धोरणाची निर्देशक तत्त्वे अमलात आणण्यासाठी, स्त्रियांची अप्रतिष्ठा करणाऱ्या प्रथांच्या बाबतीत अन्वेषण करून योग्य त्या सुधारणात्मक उपाययोजना करण्यासाठी किंवा सुचविण्यासाठी, स्त्रियांवर परिणाम करणाऱ्या कायद्याचे परिणामकारकरित्या संनियंत्रण व अंमलबजावणी करण्यासाठी व स्त्रियांचा समाजातील दर्जा व प्रतिष्ठा सुधारणे वा उंचावणे या गोष्टींशी संबंधित असलेल्या सर्व बाबींवर शासनाला सल्ला देण्यासाठी व त्याच्याशी संबंधित किंवा तद्नुषंगिक बाबींसाठी राष्ट्रीय महिला आयोगाच्या धर्तीवर महाराष्ट्र राज्यात महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाची स्थापना १९९३ साली करण्यात आली.

आयोगाची प्रमुख उद्दिष्ट्ये

- समाजात महिलांचे स्थान आणि प्रतिष्ठा उंचावणे
- महिलांबाबत होत असलेला अन्याय शोधून काढणे आणि तो दूर करण्यासाठी उपाय सुचविणे
- राज्य घटना व अन्य कायदे या नुसार म हिलांसाठी तरतूद करण्यात आलेल्या संरक्षक उपाययोजनांसंबंधीच्या सर्व बाबींचे अन्वेषण व तपासणी करणे
- त्या संरक्षण उपाययोजनांच्या अंम लबजावणीसंबंधीचे अहवाल दरसाल किंवा आयोगास योग्य वाटेल अशा अन्य वेळी राज्य शासनास सादर करणे
- स्त्रियांची स्थिती सुधारण्यासाठी राज्याला त्या संरक्षक उपाययोजनांची अधिक परिणामकारकपणे अंमलबजावणी करता यावी, यासाठी अशा अहवालांमध्ये शिफारशी करणे
- संविधान व इतर कायदे यांच्या, स्त्रियांना बाधक होणाऱ्या विद्यमान तरतुदींचा वेळोवळी आढावा घेणे आणि अशा कायद्यांमधील कोणत्याही उणिवा, अपूर्णता किंवा दोष दूर करण्यासाठी त्या कायद्यांमध्ये सुधारात्मक वैधानिक उपाययोजनांबाबतच्या सुधारणांची शिफारस करणे
- समाजात महिलांचे स्थान आणि प्रतिष्ठा उंचावण्यासाठी राज्य सरकारला योग्य सल्ला देणे

आयोगाचे अधिकार

- महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग ही वैधानिक संस्था आहे
- आयोगाला खटल्याची न्यायचौकशी करणाऱ्या दिवाणी न्यायालयाचे सर्व अधिकार असतील
- राज्याच्या कोणत्याही भागातील कोणत्याही व्यक्तीस हजर राहण्यासाठी फर्मावणे व हजर राहण्यास भाग पाडणे आणि शपथेवर तिची तपासणी करणे
- कोणतेही दस्तऐवज शोधून काढण्यास व ते सादर करण्यास फर्मावणे
- शपथपत्रावरील साक्षी, पुरावे स्वीकारणे
- कोणत्याही न्यायालयाकडून किंवा कार्यालयातून कोणताही सार्वजनिक अभिलेख किंवा त्याची प्रत मागवणे
- साक्षीदारांच्या किंवा दस्तऐवजांच्या तपासणीसाठी राजादेश काढणे
- महिलांशी संबंधित प्रकरणांमध्ये एखादा राज्य सरकारी वा केंद्र सरकारी अधिकाऱ्याची चौकशी अधिकारी म्हणून नियुक्ती करण्याचाही अधिकार आयोगाला आहे.

आयोगाचे उपक्रम

- महिलांना मोफत कायदेविषयक सेवा पुरविणे
- महिलांच्या प्रश्नांबाबत संशोधन करणे
- महिलांविषयक बाबींवर कार्यशाळा, शिबिर आणि प्रशिक्षण आयोजित करणे
- समाजात लिंगसमानता प्रस्थापित करण्यासाठी विशेष प्रयत्न करणे
- सर्व संबंधित घटकांसाठी जनजागृती मोहीम राबविणे
- कायदेविषयक साक्षरता मोहीम राबविणे
- स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकार्याने उपक्रम राबविणे
- राज्यातील कारागृहांची तपासणी करणे
- बालसुधारगृहे आणि महिलांसाठीच्या संस्थांची तपासणी करणे
- महिलांसाठी विविध शिबिरे आयोजित करणे
- समुपदेशन सुविधा उपलब्ध करून देणे
- आयोगासमोर सुनावणी घेणे
- जनसुनावणी घेणे
- सरकारला महिलांविषयक धोरणांसाठी शिफारशी करणे

रौप्य महोत्सवी
वर्ष २०१८

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

गृहनिर्माण भवन म्हाडा बिल्डिंग,
कलानगर, वांद्रे (पू.), मुंबई ४०००५१
दूरध्वनी : ०२२ – २६५९०८७८
'सुहिता' हेल्पलाइन – ७४७७७२२४२४

mscwmahilaayog@gmail.com
www.mscw.org.in
Maharashtra Rajya Mahila Ayog (@mahascw)
Maharashtra women commission (@mscw_bandra)
Tejaswini App

chairperson.mscw@gmai.com
www.vijayarahatkar.co.in
@vijaya.rahatkar
@VijayaRahatkar
vijayarahatkar.wordpress.com